

L. Rabadanova

PHILOSOPHICAL FOUNDATIONS OF SCIENCE ON RELIGION IN THE WORK OF THE REPRESENTATIVES OF THE KIEV THEOLOGICAL ACADEMY SECOND HALF OF XIX-EARLY XX CENTURY

The article is revealed religion-philosophical principles of perspective in the creative legacy of thinkers of the Kiev Theological Academy, which appears as a gradual transition from the fundamental theology of religious philosophy, religious philosophy and of a sound amplification techniques to study the philosophy of religion. Analyzed questions that implicitly reveal problems, the philosophy of religion, and phenomenology and ontology of religion.

Key words: *philosophy of religion, theology, religious philosophy, phenomenology of religion, religious ontology, representatives of the Kiev Theological Academy.*

© Л. Рабаданова

Надійшла до редакції 25.06.2012

УДК 133.5:54 + 1(091)

ФЕНОМЕН АЛХІМІЇ В ЧАСОПРОСТОРОВОМУ ТА МЕНТАЛЬНОМУ ВИМІРІ СТАРОГО СВІТУ

КОСТЯНТИН РОДИГІН,

аспірант кафедри філософії Донецького національного університету

МИХАЙЛО РОДИГІН,

кандидат хімічних наук, науковий співробітник Інституту фізико-органічної хімії та вуглехімії ім. Л. М. Литвиненка НАН України, м. Донецьк

У статті розглянуто буття феномена алхімії в часопросторовому та ментальному вимірі Старого світу. Компаративний аналіз типових проявів алхімії виявляє есенціальну єдність цього соціокультурного феномена на Сході та Заході. У контексті питання щодо часопросторової локалізації первинного осередку виникнення феномена видається вірогідною поліцентрова модель його розвитку та культурної дифузії. На думку авторів, алхімія в усьому розмаїтті конкретно-історичних проявів спрямована на здобуття необмеженого ресурсу - матеріального, темпорального, креативного тощо. Специфіка проявів феномена є обумовленою відмінностями між глибинними колективними установками - інтровертованою позицією Сходу та екстравертованою позицією Заходу. Притаманна західній алхімії суперечність між зовнішньою спрямованістю спектра ідей та містико-езотеричним характером традиції спричиняє "дегерметизацію" феномена з виходом його за власні межі.

Ключові слова: *алхімія, Старий світ, часопросторовий та ментальний вимір, культурна дифузія, Схід, Захід.*

Постановка проблеми та стан її наукового вивчення. Алхімія може вважатися одним із найстійкіших культурно-цивілізаційних феноменів людства [1]. Природно, що ступінь реалізації феномена та типові форми його конкретно-історичних проявів зумовлені загальними станом та специфікою буття соціуму на певних етапах цивілізаційної генези, тобто є унікальним історичним результатом поєднання одиничного та загального. Завдяки високій варіабельності та культурно-історичному різноманіттю форм [1] - від герметизму Єгипту [2] та даосизму

Китаю [3] до природознавчої [4; 5] та містичної [6-9] традиції європейського Середньовіччя й Нового часу з їх наступною трансформацією в езотеризм та окультизм сучасності [10] - феномен алхімії вже близько двох тисяч років [11, с. 11-12] зберігається в соціокультурному просторі Старого світу¹.

¹ Феномен алхімії як специфічна форма адаптованого запозичення має місце й на теренах Нового світу, але розгляд його буття виходить за межі цієї роботи.

Ефект стійкого збереження феномена не є випадковістю - результатом спонтанної історичної колізії або артефактом фізико-психічної реальності. Він є логічним наслідком багатофакторних та суперечливих трансформаційних процесів у ментальному та соціокультурному просторі людства [12]. Завдяки перманентним адекватним мутаціям засадничі ідеї алхімії не були соціально знівельованими. Вони лишилися органічною складовою царини людської ментальності, хоча й набували в конкретно-історичних умовах специфічних рис, обумовлених потребами адаптації до змін у соціокультурному середовищі [1].

Остаточно сформована в 30-х рр. XX ст. позиція, що дослідження феномена алхімії не варто штучно обмежувати історико-природознавчою складовою [13, с. 42], на сьогодні є поза сумнівами. Розвинена у творчості К. Г. Юнга [14; 15] та М. Еліаде [13; 16] методологія психологічної та культурологічної оцінки явища дозволила суттєво наблизитися до розуміння глибинної сутності феномена [17]. Вочевидь, найбільшою за рівнем узагальнення є точка зору, представлена в концепції В. Л. Рабиновича [18], де алхімія розглядається як породжений середньовічною культурою синкретичний феномен.

Множинність смислових вимірів та багатий інтерпретаційний потенціал феномена алхімії зумовлюють актуальність його подальших досліджень. Відтак, принципової значущості набуває історико-філософський аналіз проявів феномена - есенціальних, акцидентальних, темпоральних, просторових тощо. У такий спосіб можна визначитися із сутнісними дефініціями та місцем феномена в загальній картині світу.

Метою роботи є проведення історико-філософського аналізу феномена алхімії в часопросторовому та ментальному вимірі Старого світу; визначення есенціальних характеристик та акцидентальної специфіки соціокультурного буття феномена алхімії.

Виклад основного матеріалу. У певні історичні епохи феномен алхімії набув соціально значущого розповсюдження та розвитку на гігантських територіях від атлантичного узбережжя Європи до тихоокеанського узбережжя Азії, у Північній Африці - елліністичному Єгипті, середньовічному Магрибі тощо. Видається доцільним змодельовати поширення алхімії на цьому історико-географічному просторі за допомогою діахронної мапи (рис. 1).

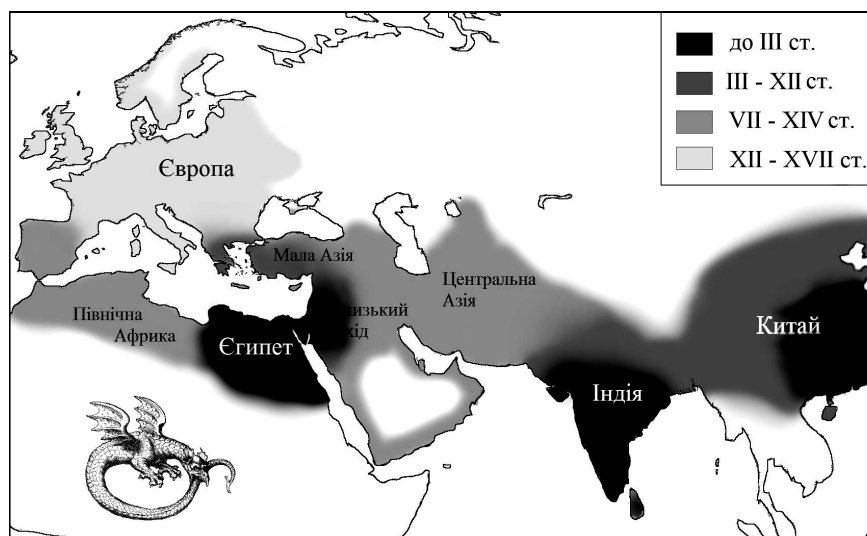

Рис. 1. Діахронна мапа поширення алхімії на теренах Старого світу.

Наведені на мапі хронологічні віхи вибрано закономірно. III ст. є класичною добою розвитку ранньої алхімії в Китаї [3, с. 8] та початком у Європі «Довгого Середньовіччя» [19], що народжується в надрах пізньоантичного світу. На VII ст. припадає пік експансії Арабського халіфату та вкорінення вченої традиції на його теренах. XII ст. - трансмісія алхімічного знання з арабського світу в Європу [20], якій сприяла, зокрема, геополітична ситуація часів хрестових походів. XVII ст. позначене внутрішніми трансформаціями феномена алхімії паралельно з формуванням нової природничонаукової та натурфілософської парадигми [14, с. 248]. Нечіткість меж розповсюдження феномена алхімії в просторі та часі є закономірно зумовленою дифузним характером процесів культурної трансмісії.

У соціокультурний простір Європи феномен алхімії потрапив або безпосередньо з арабського світу [20], або опосередковано через Візантію [21]. Таке перенесення знання - *translatio studii* - образно та

афористично описане висловом Оттона Фрейзингенського: «Уся могутність і людська мудрість, що народилися на Сході, завершуються на Заході»² [22, с. 143].

Саме в арабському світі феномен власне набув назви - *al-khemi*. Уперше термін «алхімія», вочевидь, з'явився в принца Халіда ібн Язида (VII ст.) [23, с. 196], листування якого з легендарним олександрійським монахом Маріаносом [24] вважається першим арабським алхімічним текстом, перекладеним латиною [23, с. 196]. Відтак феномен алхімії є дав-

² Вочевидь, образ «мудрості Сходу» в Оттона Фрейзингенського (XII ст.) ґрунтується на біблійній традиції та стосується мудрості, сформованої на теренах Єгипту та Близького Сходу: «І Мойсей був навчений усієї премудрості єгипетської» [Дії 7:22], «І збільшилася Соломонова мудрість над мудрість усіх синів сходу та над усю мудрість Єгипту» [1 Цар. 5:10] (цит. за перекладом митрополита Іларіона (проф. І. Огієнка)).

нішим за свою назву. Цей факт можна тлумачити в дусі номіналізму - *nomina post rem* (імена після речей), або ж розглядати назву *al-khemi* як конкретно-історичну акциденцію по відношенню до певного сутнісно-інваріантного ядра феномена.

У будь-якому разі, у Європу феномен алхімії потрапив унаслідок культурної дифузії, але був природно інтегрованим до західного соціокультурного універсуму, оскільки на той момент там склався комплекс необхідних та достатніх умов для його існування [25].

Історична наявність полярних умовно Західного (арабо-європейського) та Східного (китайського) осередків алхімії відбилася у створенні двох докорінно відмінних наукових поглядів на регіон первинного, сутнісного формування феномена - «єгипетської» концепції, започаткованої М. Бертло [26] й розвиненої А. Дж. Гопкінсом [27], та «китайської», представленої, зокрема, у роботах Дж. Р. Партінгтона [28; 29], Т. Девіса [30; 31] та Г. Дабса [32]. Осторонь цього усталеного розподілу залишається Індія, що мала контакти як із Китаєм [33], так і з арабським світом [34; 35]. Індійська алхімічна традиція базувалася на власній релігійно-філософській платформі - ідеях буддизму [33], джайнізму [36], тантризму та йоги [13, с. 62-63]. Т. Девіс припускає можливість індійського походження китайської алхімії, хоча й уважав це малоімовірним [37, с. 557]. Загалом питання щодо ролі Індії в генезі феномена алхімії на теренах Старого світу залишається відкритим.

В історії природознавства існує усталена точка зору щодо домінування адаптованих попарних запозичень алхімічних ідей у системах елліністичний - арабський та мусульmano-арабський - християно-європейський світи [38, с. 3]. Однак обмеження цієї концепції розглядом культурних стосунків Європа-Азія видається штучним. Досягнення сучасної орієнталістики незаперечно доводять, що в межах азійського континенту також мали місце активні та різноспрямовані процеси культурної дифузії [33]. Грунтовне вивчення алхімічної спадщини Сходу свідчить, що принаймні в певні історичні епохи внутрішньоазійські процеси обміну алхімічним знанням за своєю інтенсивністю в цілому були зіставними з його міграцією з арабського світу до християнської Європи³.

Алхімічним трактатам арабського періоду, незалежно від географії походження, притаманна певна єдність форми та змісту, що передбачає існування на величезному просторі спільної традиції. Зокрема, порівняльний аналіз змісту та форми «Книги таємниць» [40] видатного представника багдадської течії алхімії Разеса (IX-X ст.) та трактату Гебера-Іспанця (XIV ст.) «Summa Perfectionis Magisterii» [41] свідчить про їх спорідненість.

³ Європейській алхімічній літературі доби християнських доктрин [18, с. 279] властиві численні посилання на авторитети арабської алхімії, зокрема, на Авіценну [5, с. 2]. Творчість цього центральноазійського вченого припадає на першу половину XI ст. [39, с. 124]. Навіть якщо в XIII ст. європейські алхіміки дійсно й не були ознайомленими зі змістом власне творів Авіценни, то слава авторитету приблизно за два століття розповсюдилася на багато тисяч кілометрів азійського та європейського просторів - від Бухари до Парижа та Кельна. Це спостереження дозволяє оцінити високу ступінь інтенсивності культурної дифузії феномена у визначальну епоху його розвитку.

Поширеність арабських алхімічних манускриптів у старовинних бібліотеках Індії [34; 35] підтверджує існування розвинених культурних та інформаційних контактів між цими регіонами. Однак, власне індійське алхімічне вчення «расаяна», за свідченням хорезмського вченого Біруні (X - XI ст.) є відмінним від алхімії арабів [13, с. 62-63] та поєднаним із духовними техніками йоги й тантри. Згадки про індійських йогів, що готують певну «мікстуру з сульфуром та меркурієм» для продовження життя, залишив і Марко Поло (XIII - XIV ст.) [13, с. 60-61]. Таким чином, завдяки культурній дифузії алхімічне знання арабів стало відомим на теренах середньовічної Індії, але на той момент там уже існувала власна алхімічна традиція [13, с. 64-67].

У свою чергу, наявність алхімічної інформаційної комунікації між середньовічними Індією та Китаєм також є доведеним історико-науковим фактом [33]. Важливу роль у цій трансмісії алхімічного знання відігравали мандрівні буддійські монахи. Трактати індійських та китайських алхіміків демонструють стильову подібність та окремі випадки обопільних запозичень [33].

Таким чином, думка щодо єдності соціокультурного феномена алхімії Європи, Азії та Північної Африки видається небезпідставною. Отже, питання щодо пріоритетності єгипетського або китайського джерела виникнення алхімії знімається. Найбільш вірогідною видається поліцентрова модель культурної дифузії феномена алхімії.

Пояснити глобальність буття, природу унікальної темпоральної та соціокультурної стійкості феномена алхімії можна в межах юнгівської концепції щодо його фізико-психічної природи - результату підсвідомої проєкції людської ментальності на матерію⁴ [14, с. 248]. Оскільки ментальна проєкція здійснюється на спільне тло, її результат повинен мати спільні риси.

На користь цієї концепції свідчить безумовна схожість засадничих алхімічних символів та понять, що існували у віддалені епохи в різних народів у дкорінно відмінних соціальних умовах та культурних традиціях. Уявлення щодо єдності Мікро- та Макрокосму, хоча й набували певної специфіки внаслідок соціокультурної адаптації, проте не зазнали дкорінних змін [42; 22, с. 55-99]. Змії елліністичного гностицизму та Змії етичного ідеалізму Григорія Сковороди мають більше спільного, ніж відмінного, до того ж, спільне є сутнісним, а відмінне другорядним⁵ [43].

⁴ «Усе невідоме та незаповнене доповнюється психічною проєкцією; це відбувається так, неначе підоснова психіки дослідника відбивалася б у темряві. Те, що він бачить у матерії або вважає, що бачить, є, головним чином, даними його несвідомого, які він проєктує на матерію» [14, с. 248].

⁵ Якщо подібність греко-єгипетського Уробороса [44] та китайського символу Ін-Ян [13, с. 45-47] якоюсь мірою можна віднести на певну схожість філософських абстракцій вчення Дао та елліністичного герметизму, то це не пояснює сновидіння Августа Кекуле, що, за історико-науковими легендами, навівало вченому іншого часу та традиції думку щодо будови молекули бензолу. Питання, чи дійсно мало місце сновидіння Кекуле, чи був його фігурантом змії, або ж мавпи зчеплювалися колом, хапаючи одна одну за хвости, у цьому випадку не є значущим. Принциповим є створення легенди та її загальна спрямованість. Китайський Ін-Ян лишився в уявленнях Нільса Бора практично незмінним, хоча й набув ознак символічного втілення принципу доповнюваності в будові матерії [45].

Якщо спільне джерело алхімічного символізму полягає в царині колективного несвідомого [14], то, вочевидь, там слід шукати й мотиви виникнення та живлення власне самого феномена. Зафіксована Платоном ідея «пригадування знання»⁶ [46] була актуалізованою в «поєднанні платонізму, аристотеліанства та неоплатонізму» [16, с. 248] за часів, коли власне відбулося сутнісне формування алхімії як історичної даності, окремого інтегрального соціокультурного феномена. В алхімічній гносеології процес пізнання - це передусім віднайдення сокровенної Істини, ремінісцентне з платонівським анамнезісом [12]. Ця ідея стала органічною складовою феномена. Принаймні, такою вона постає в літературній рефлексії алхімії - від соціальної сатири Джеффри Чосера (XIV ст.) [47] до алхіміко-містичних візій Густава Майрінка (початок XX ст.) [48]. Вона зміцнила свої, дещо втрачені в XIX ст., позиції в сучасному соціумі, що, вочевидь, є пов'язаним із кризою раціонального світогляду та посиленням суспільного скепсису щодо можливостей науково-технічного прогресу [49].

Незнищенна віра в існування утаємниченого сакрального знання, у можливість його віднайдення та конкретно-предметного втілення є невичерпним джерелом духовного живлення центральної алхімічної ідеї «філософського каменя» в його різноманітних термінологічних, аксіологічних та світоглядних варіаціях. Алхімік не має сумнівів ані в реальності філософського каменя й трансмутації природних тіл, ані в принциповій можливості Великої Діянни. Питання лише в спроможності конкретної людини пізнати глибинну сутність буття, закони Макро- та Мікрокосму, оволодіти таємним знанням [50].

Природно, що духовний мотив не слід розглядати штучно відокремленим від матеріального. У науковому середовищі широкого розповсюдження набула точка зору, що зачатки європейського природознавства було сформовано в елліністичному світі внаслідок поєднання натурфілософської традиції античності з досвідом предметно-операційної ремісничої практики [23, с. 186-187]. Тобто матеріальний мотив як частина природничої складової алхімії принаймні опосередковано мав місце під час первинного формування цього соціокультурного феномена. Матеріальна вмотивованість класичної алхімії арабської доби⁷, на відміну від типово елліністичної [51], часто має суто технохімічні вирази й не криється за формою філософських абстракцій та неоднозначних алегорій⁸.

⁶ «Сократ. Виходить, що в людині, яка не знає чого-небудь, живуть вірні думки про те, чого вона не знає? - Менон. Вочевидь, так. - Сократ. А тепер ці думки заворушилися в ній, наче сни. А якби її почали часто та по-різному питати про те ж саме, будь певний, що врешті-решт вона анітрохи не гірше за інших набула би точних знань щодо цього. ... Але ж знайти знання в самому собі - це й значить пригадати, чи не так?» [46, с. 595].

⁷ «Книга таємниці таємниць» Разеса не лише в цьому сумнівів. «За тим розітри в порошок вапно ... та занур в нього цей зливочок кілька разів; з повелінням Аллаха він перетвориться на червоне золото. Продай його, як тобі захочеться», - пише автор [40, с. 80].

⁸ Навіть сульфур-меркуріальна теорія Гебера - певно, найвагоміший внесок арабської алхімії в загальний онтологічний розвиток феномена, - цілком прив'язана до майже матеріальних носіїв, тобто є матеріально обумовленою. Це дозво-

Історико-філософський аналіз буття соціокультурного феномена алхімії на християно-європейському етапі розвитку свідчить, що в царині його «зовнішнього» сприйняття [54] одним із визначальних факторів було прагнення необмеженого фінансового ресурсу для досягнення тривіально особистих, політичних або світоглядних цілей. Ця тенденція чітко відстежується від легендарного алхімічного золота Раймонда Луллія для фінансування хрестового походу та досягнення світового домінування християнства [55] до цілком історичних мізантропічних намагань Августа Стріндберга знищити існуючий соціальний устрій шляхом повалення золотого паритету⁹ [56].

Зрозуміло, що й у царині «внутрішнього» сприйняття феномена, будучи втіленням досконалої матерії та метою пізнання, «алхімічне золото» не втратило значущості цінового еквівалента. Живучи в реальному світі матеріальних стосунків, пересічний алхімік природно прагнув збільшення власних статків та виступав уже не лише як дослідник герметичного мистецтва, заняття яким теж вимагало певних коштів¹⁰, але і як типовий представник свого суспільства¹¹.

ляє розглядати її як першу природознавчу спробу створення загальної хімічної теорії будови речовини. Подальший розвиток сульфур-меркуріальної доктрини, її філософське переосмислення та формування суто алхімічних за духом ідіом є переважно здобутком християно-європейської доби [52]. Це спостереження в жодному разі не слід трактувати як відсутність в арабській алхімії або непритаманність їй [23, с. 201] містико-алегоричної компоненти, що мала місце на рівні з технохімічною й відноситься дослідниками до розвитку духовного первня елліністичної доби [53].

⁹ Тут яскраво виявляється діалектична суперечність органічної єдності та глибинного непримиренного антагонізму ідеї алхімічного золота з історично усталеним соціальним устроєм буття людства. Видається вірогідним, що саме ця суперечність є одним із визначальних факторів неоднозначно соціального сприйняття алхімії, що врешті-решт й стимулювало адаптивні мутації феномена.

¹⁰ «Я виявив, що багато вчених мужів - багатіїв, абатів, єпископів, каноніків, знавців натуральної філософії, - так само, як і люди неосвічені, витратили безліч грошей і доклали великих зусиль задля потреб цього мистецтва, та все ж зазнали краху...», - писав Альберт Великий [5, с. 2].

¹¹ Переконливим свідченням цього є «Оповідь Слуги каноніка» Джеффри Чосера [47], герой якої стверджує: «Яких би ми не докладали сил, // Знайти нам не вдається Еліксир. // Заради нього ладні все втрачати // Та майже божевільними ставати, // Проте надія добра в серці є, // І впевненість вона нам надає, // Що недаремні наші всі труди, // Що Еліксир нас витягне з біди» (рядки 147-154), «Зробило жебраком учення слизьке, // І жодного немає з нього зиску» (13-14). Вочевидь, в антагонізмі ідеалів високого пізнання Істини та якщо не жаги надмірного збагачення, то принаймні мінімальних достатніх вимог до матеріального забезпечення дослідження та дослідника криється причина поширення в Європі явища «пафферства» (від англ. *to puff* - 1) дмухати, диміти; 2) чванитися) - алхімічного шахрайства, що також відбито у творі Чосера: «Але не все те золото, що блищить - // Нас недарма цьому прислів'я вчить. <...> І, бачить Бог, так само серед нас: // Розумним нам здається невіглас, // Який насправді нічого не знає; // І злодій маску чесності вдягає» (243-250). Питома вага сумлінних дослідників ідеальної герметичної Істини, шукачів алхімічного збагачення та спритних пройдисвітів від алхімії в різних конкретно-історичних умо-

Аналіз проявів китайської алхімії [3, с. 5-23; 13, с. 42-59] виявляє її паралелі з класичною європейською, хоча, безумовно, має місце різниця в методології, системі вираження та визначення аксіологічних пріоритетів. Дійсно, у традиції китайської та індійської алхімії алхімічне золото як мірило вартості не набуло пріоритетної значущості. Інтуема «філософського каменя» мислилася переважно в контексті особистісного самовдосконалення - необмеженого пізнання, набуття безсмертя, лікування хвороб, збереження тілесного та духовного здоров'я [13, с. 56-57].

Елементи цієї системи цінностей є притаманними й традиції Заходу. Як філософські абстракції вони представлені в елліністичну добу [57], але найбільшого соціального навантаження набули в пізній європейській алхімії. Це яскраво виражено в ідеалах парацельсіанської революції з ятрохімічною переорієнтацією алхімічних пріоритетів [58].

У будь-якому разі йдеться про цілеспрямоване здобуття методами та засобами алхімії необмеженого ресурсу. Не є докорінно принциповим, чи йдеться власне про необмежений фінансовий ресурс - здобуття та подальше введення в обіг алхімічного золота як мірила цінності¹², чи набуття безсмертя. Безсмертя, тобто вічне життя, теж є необмеженим ресурсом, тільки вираженим у вимірі часу, а не матерії. Матерія існує в часі¹³, тобто необмежений ресурс часу врешті-решт означає безмежність матеріального¹⁴. Повною мірою це стосується й іншої модифікації алхімічної ідеї - Панацеї, універсального засобу лікування. По-перше, здоров'я - це дуже цінний ресурс, дорожчий за будь-які гроші; необмежена можливість його збереження - це також безмежний ресурс. По-друге, ідея Панацеї може розглядатися якщо не як модифікація алхімічної ідеї Еліксиру Безсмертя, то принаймні дуже спорідненою з нею у своїх наслідках. Цікавим проявом алхімічного мислення є ідея палінгенезії - відтворення істоти з попелу. Тут, вочевидь, йдеться про безмежний креативний потенціал алхімії - можливість не лише збереження, але й повернення життя. Сутнісно близькою до палінгенезії є ідея Гомункула: мається на меті вже не збереження чи повернення втраченого, а штучне створення життя. Логічним на-

вах, напевно, не була постійною величиною. Проте слід зауважити: якщо означені перші дві категорії алхіміків належать до власне внутрішніх проявів феномена алхімії, то наявність шахраїв є неминучим супровідним ефектом його зовнішнього соціального буття.

¹² У літературній рефлексії алхімії помітну роль відіграє сатиричне змалювання пошуків золота. Поряд із «Оповіддю Слуги каноніка» Джеффри Чосера цей мотив є провідним у комедії Бенджаміна Джонсона «Алхімік» (початок XVII ст.), один із героїв якої заявляє: «Цієї ночі я перетворю // На золото увесь метал у домі, // А завтра рано вранці по свинець // Та олово пошло у своїх слуг // До всіх майстрів-лудильників, а це // У Лотбері по мідь» [Акт II, сцена 1; переклад наш].

¹³ Більше того, згідно з Блаженним Августином, матеріальний світ було створено разом із часом: «Бо ж той самий час, що створив Ти, ані будь-який інший час не міг проминати раніше, ніж Ти його створив. Коли ж, навпаки, до створення неба і землі зовсім не було часу, то чому ж питати про те, що Ти "тоді" робив? Там, де не було часу, не було ще й "тоді"» [59].

¹⁴ Тут варто згадати економічну установку: «час - це гроші».

слідком синтезу окремих алхімічних цілей є ідея Абсолютного знання, що на якісно новому рівні генералізує складові феномена. *Scientia potentia est*: безмежне знання - це безмежні можливості. Тобто сутнісна різниця між усіма відомими проявами алхімії в часі та просторі врешті-решт нівелюється. Отже, алхімія є есенціально єдиним загальносвітним феноменом попри певні акцидентальні відмінності в конкретно-історичних проявах.

Чому ж, незважаючи на принципову сутнісну єдність, у своїх типових проявах на Сході та Заході феномен алхімії набув докорінно різних за своїм спрямуванням наголосів? Найбільш яскраво ці відмінності відбито в аксіологічному вимірі та у формі й шляхах філософського узагальнення думки. «Навіть поверхневого знайомства зі східною думкою достатньо, щоб виявити фундаментальну відмінність, що відокремлює Схід та Захід. Схід базується на психічній реальності, тобто на душі ... це типово інтровертована позиція, що протиставляється настільки ж типовій екстравертованій позиції Заходу. Як відомо, інтроверсія та екстраверсія - це ... конституційно обумовлені установки, що за звичайних умов ніколи не обираються свідомо. ... Інтроверсія, якщо можна так висловитися, є "стилем" Сходу, звичною та колективною установкою, так само як екстраверсія є "стилем" Заходу»¹⁵ [60, с. 507], - пише К. Г. Юнг.

Заходу є притаманними манія «об'єктивності» та аскетизм ученого, що відкидають красу та повноту життя заради ідеальної, чи не такої й ідеальної, мети [60, с. 522]. Ця юнгівська дефініція чітко накладається на загальне тло європейської алхімії, органічно поєднуючи в нероздільне ціле діяння легендарного монаха Маріаноса [24], подвижництва Роджера Бекона [61] та Альберта Великого [38] із відвертим шахрайством каноніка з «Оповіді ...» Джеффри Чосера [47].

«На Сході цінуються мудрість, спокій, відстороненість та інерція душі, що повернулася до своїх туманних витоків» [60, с. 522]. Саме цим духом насичена творчість китайських адептів - Ко Хунга [30], Вей По-Янга [13, с. 43, 50], Чжан Бо-Дуаня, Ге Хуна [3] та ін. Завдяки певній односторонності установок Сходу та Заходу діяльність алхіміків в обох випадках набуває велими подібних форм, що забезпечують відлюднику або вченому непорушну цілеспрямованість [60, с. 522].

Аналіз зв'язків між основними алхімічними ідеями дозволяє схематично формалізувати їх розподіл у ментальному просторі Сходу та Заходу (рис. 2).

¹⁵ «У будь-якому разі, за своєю психологією Захід лишається цілком та докорінно християнським ... не в релігійному ..., але в психологічному сенсі. ... Західна людина — це християнин, незалежно ... до якого віросповідання його християнство належить. Для нього людина - ... майже ніщо. ... "перед Богом людина завжди грішна". Цілком Інший, абсолютно бездоганий та "зовнішній", [Бог - Авт.] є єдина реальність. Якщо ... замінити Бога якоюсь іншою силою, наприклад, світом чи грошима, то виходить завершена картина західної людини: старанної, упокореної, благочестивої, схильної до самоприниження, підприємливої, жадібною та несамовитою в гонитві за благами цього світу, такими як майно, здоров'я, знання, технічна майстерність, суспільне положення, політична влада ... Я утримаюсь від опису того, що сталося б зі східною людиною, якщо вона забуде свій буддистський ідеал, оскільки не хочу давати таку незрівнянну перевагу моїм західним упередженням» [60, с. 508-510].

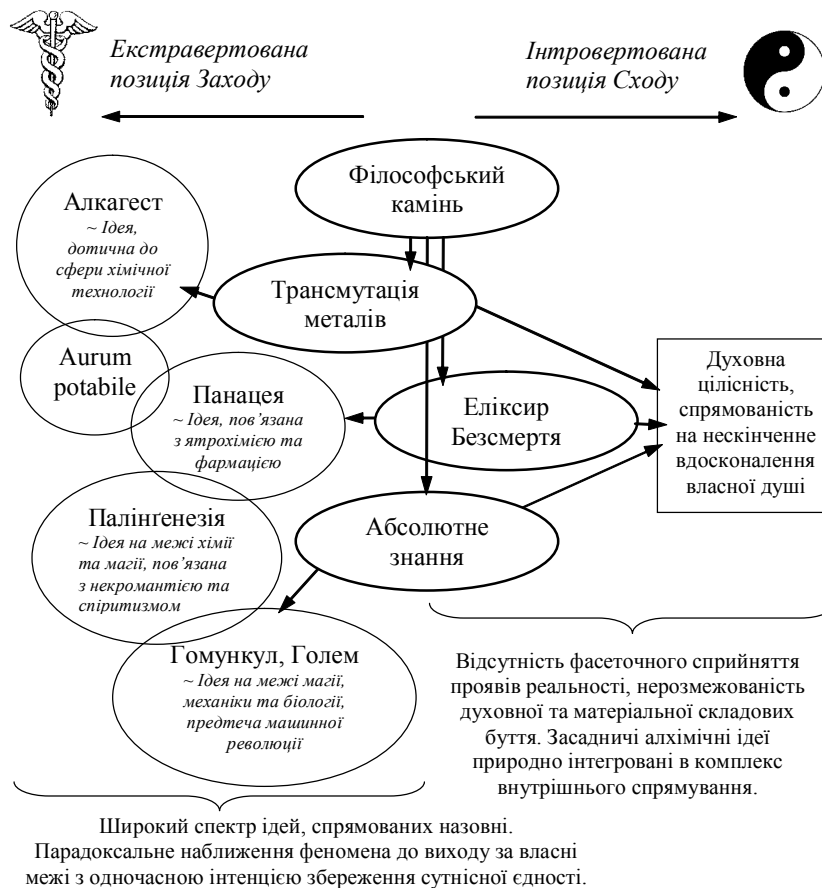

Рис. 2. Основні алхімічні ідеї в ментальному просторі Сходу та Заходу.

Центральні ідеї філософського каменя, трансмутації металів, Еліксиру безсмертя та Абсолютного знання становлять сутнісне інваріантне ядро алхімії і на Сході, і на Заході. У свою чергу, у західній алхімії вони породжують широкий спектр дотичних ідей та концепцій зовнішнього спрямування, у яких феномен наближається до виходу за власні межі. Ідея алкагесту - універсального розчинника - є дотичною до сфери хімічної технології та пов'язаною з ідеєю Панацеї через проміжну ланку - приготування питного золота (*Aurum potabile*), наділеного лікарськими властивостями [62, с. 304]. У свою чергу, ідея Панацеї належить до царини ятрохімії й фармації. З іншого боку, від універсальних ліків через ідею палінгенезії (що має зв'язки з некромантією та спиритизмом) можливий перехід до ідеї створення штучних істот (Гомункула, Голема тощо) - своєрідного прообразу біотехнології та машинної революції¹⁶. Розгалуження та взаємовплив ідей західної алхімії демонструють активні процеси диференціації та інтеграції знання, подібні до динаміки розвитку сучасної науки зі спеціалізацією «не за науками, а за проблемами» [64]. Західна алхімія виступає «зорею природничонаукової ери» та живильним корінням сил, що діють у сучасному світі [15, с. 91-92]. Відтак, і духовна криза сучасного світу має серед своїх дале-

ких передумов деміургічні мрії алхіміків про підкорення Природи та Часу, хоча модерна людина наблизилася до їх здійснення в парадоксальний спосіб, відмовившись від їх одвічних смислів [16, с. 253].

Алхімія Сходу з її інтроверсійними установками не має аналогів такого концептуального розгалуження. М. Еліаде у своїй ранній творчості навіть проводив протиставлення між алхімією Китаю та Індії як духовною технікою, спрямованою на досягнення безсмертя, та олександрійсько-арабською алхімією як протонаукою в класичному розумінні історії природознавства [13, с. 64]. Історія алхімії Сходу не знає й різких переламів на кшталт парацельсіанської революції. Також слід звернути увагу, що притаманні Заходу соціокультурні та світоглядні суперечності типу «релігія-наука» на Сході є відсутніми або невираженими [60, с. 506]. Засадничі алхімічні ідеї тут природно інтегровані в єдиний комплекс внутрішнього спрямування, відсутня фасеточність у сприйнятті складових буття. Фактично, обмежена «внутрішньою сферою» східна алхімічна традиція майже не зазнала «дегерметизації», була й лишилася утаємниченою справою обраних, на кшталт японського ніндзюцу, закритого світу медитацій тибетських лам та явища індійської йоги, інших «інтроверсійних» за духом досягнень Сходу.

Алхімія Європи теж позиціонована як «герметичне мистецтво». Але чи може так дійсно бути? У «внутрішній сфері» феномена ці тенденції, безумовно, мають місце. Це беззастережно підтверджується аналізом змісту та форми європейських алхіміч-

¹⁶ «Наскільки старанно вишукували ми в середньовічній цивілізації паростки сучасної культури! ... Дійсно, за часів, що колись уважалися закостенілими, мертвими, нове скрізь вже давало паростки», - міркував славетний медієвіст Йохан Хейзінга [63].

них трактатів¹⁷. Проте неминуче виникає принципова суперечність, що, вочевидь, і зумовлює суттєву «дегерметизацію» феномена - величезну розповсюдженість, багатство та різноманіття форм його існування в європейському соціокультурному просторі. «... Історія займається діяннями людей, а діяння ці є ні чим іншим, як результатом зіткнення між явищами зовнішнього та внутрішнього світів», - писав Г. Бокль [66]. Властиві Заходу «напруженість конфліктів, свободна гра сил, величезна роль великих особистостей» [67] знайшли яскраве відображення в бурхливій та контраверсійній історії інтелектуального розвитку Європи [62]. Повною мірою це стосується феномена алхімії та супутньої натурфілософської традиції.

Арабська алхімія містить як «інтроверсійну» (типово китайську), так і «екстраверсійну» (типово європейську) компоненти, можливо, зі значною перевагою останньої. Саме ця обставина, вірогідно, і зумовила те, що в процесі міграції в Європу феномен алхімії не було ментально відторгнуто. Навпаки, як близький за духом, його було стрімко асимільовано.

У різних історичних та ментальних умовах Сходу і Заходу, на базі різноманітних філософських систем феномен алхімії набуває специфічних форм та проявів, але його глибинне сутнісно-інваріантне ядро залишається єдиним та сталим.

Висновки

Проведений історико-філософський аналіз проявів соціокультурного феномена алхімії в часопросторовому та ментальному вимірі Старого світу дозволяє дійти таких висновків:

1. Окремі форми та прояви алхімії в різних просторових та часових координатах виявляють есенціальну єдність цього соціокультурного феномена на Сході та Заході.

2. У контексті питання щодо часопросторової локалізації первинного осередку виникнення феномена видається вірогідною поліцентрова модель його розвитку та культурної дифузії.

3. Алхімія в усьому розмаїтті її проявів є есенціально спрямованою на здобуття необмеженого ресурсу - матеріального, темпорального, креативного тощо.

4. Специфіка проявів феномена алхімії в ментальному просторі Старого світу є обумовленою відмінностями між глибинними колективними установками - інтровертованою позицією Сходу та екстравертованою позицією Заходу.

5. Притаманна західній алхімії суперечність між зовнішньою спрямованістю спектра ідей та містико-езотеричним характером традиції спричиняє «дегерметизацію» феномена з виходом його за власні межі, зумовлює розвиток низки різновекторних природничих дисциплін, чого практично не спостерігається на Сході.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Родигін К. Соціокультурна адаптивність та лабільність «Scientia Immutabilis» / К. Родигін, М. Родигін // Донецький вісник Наукового товариства ім. Шевченка. - Т. 34. - Донецьк : Східний видавничий дім, 2012. - С. 287-298.

2. Высокий герметизм / [пер. с древнегреч. и лат. Л. Ю. - Лукомского]. - СПб. : Азбука; Петербургское Востоковедение, 2001. - 416 с.

3. Даосская алхимия / [пер. с кит. Е. А. Торчинова]. - СПб. : Азбука; Петербургское Востоковедение, 2001. - 470 с.

4. Steele R. Practical Chemistry in the Twelfth Century. Rasis de Aluminibus et Salibus / R. Steele // Isis. - 1929. - No. 12. - P. 10-46.

5. Magnus Albertus. Libellus de Alchimia / Albertus Magnus: [translation by Sister Virginia Heines]. - Cambridge Univ. Press, 1958. - 79 p.

6. Мейстер Экхарт. Духовные проповеди и рассуждения. - Репринтное издание 1912 г. / Мейстер Экхарт; [пер. М. В. Башникова]. - М. : Политиздат, 1991. - XLVII, 192 с.

7. Беме Я. Аврора, или Утренняя заря в восхождении. - Репринтное издание 1914 г. / Я. Беме; [пер. А. Петровского]. - М. : Политиздат, 1990. - 415 с.

8. Беме Я. Ключ / Я. Беме // Герметическая космогония / [пер. с англ. Г. А. Бутузова]. - СПб. : Азбука; Петербургское Востоковедение, 2001. - С. 170-246.

9. Ди Дж. Иероглифическая монада / Дж. Ди // Герметическая космогония / [пер. с англ. Г. А. Бутузова]. - СПб. : Азбука; Петербургское Востоковедение, 2001. - С. 275-341.

10. Шварц Ф. Алхимия в XIX столетии // Теории и символы алхимиков / Ф. Шварц, А. Пуассон, Е. П. Блаватская. - М. : Новый Акрополь, 1995. - С. 145-175.

11. Linden S.J. Darke Hieroglyphicks: Alchemy in English Literature from Chaucer to Restoration / S. J. Linden. - Lexington : The Univ. Press of Kentucky, 1996. - 373 p.

12. Родигін К. М. Ментальне підґрунтя та історичні умови буття феномена алхімії / К. М. Родигін, М. Ю. Родигін // Сучасний соціокультурний простір 2011: матеріали восьмої міжнародної науково-практичної інтернет-конференції 22-24 вересня 2011 року. Частина 3. - К.: ТОВ «ТК Меганом», 2011. - С. 86-89.

13. Элиаде М. Азиатская алхимия / [пер. с рум. А. А. Старостиной] // Азиатская алхимия / М. Элиаде. - М. : Янус-К, 1998. - С. 41-76.

14. Юнг К. Г. Психология и алхимия / К. Г. Юнг; [пер. С. Л. Удовик]. - М. : Рефл-бук, К.: Ваклер, 1997. - 592 с.

15. Юнг К. Г. Парацельс как духовное явление / [пер. А. Гараджи] // Дух Меркурий / К. Г. Юнг. - М. : Канон, 1996. - С. 71-163.

16. Элиаде М. Кузнецы и алхимики / [пер. с франц. Н. А. Михайлова, Т. В. Цивьян] // Азиатская алхимия / М. Элиаде. - М. : Янус-К, 1998. - С. 140-253.

17. Weyer J. Neuere Interpretationsmöglichkeiten der Alchemie / J. Weyer // Chemie in unserer Zeit. - 1973. - № 6. - S. 177-181.

18. Рабинович В. Л. Алхимия как феномен средневековой культуры / В. Л. Рабинович. - М. : Наука, 1979. - 392 с.

19. Ле Гофф Ж. Средневековая уява / Ж. Ле Гофф; [пер. з франц. Я. Кравця]. - Львів : Літопис, 2007. - С. 13.

20. Ruska J. L'Alchimie a l'Epoque du Dante / J. Ruska // Annales Guehard-Severine. - 1934. - P. 410-417.

21. Mertens M. Graeco-Egyptian Alchemy in Byzantium / M. Mertens // The Occult Sciences in Byzantium / [ed. by P. Magdalino, M. Mavroudi]. - Geneva : La Pomme d'Or, 2006. - P. 205-230.

22. Гуревич А. Я. Категории средневековой культуры / А. Я. Гуревич. - М. : Искусство, 1984. - 350 с.

¹⁷ М. Кросланд виділяє такі характерні ознаки трактатів західної алхімії: «1) Алхімічні знання не були призначеними для випадкового читача, сторонньої людини; 2) практичні навички зазвичай було неможливо отримати з книг; 3) лише нечисленні автори описували свій особистий досвід; 4) алхімічна література містить багато помилкових тверджень» [65].

23. Возникновение и развитие химии с древнейших времен до XVII века / [отв. ред. Ю. И. Соловьев]. - М. : Наука, 1983. - 399 с.
24. Liber de Compositione Alchemiae, quem edidit Morienus Romanus, Calid Regi Aegyptiorum: quem Robertus Castrensis de Arabico in Latinum transtulit // *Bibliotheca Chemica Curiosa* / [ed. J. Manget]. - Geneva, 1702. - Т. 1. - P. 509-518.
25. Родигін К. Алхімія та натурфілософське знання в ментальному та геополітичному просторі Східної Європи XV - XVII століть / К. Родигін, М. Родигін // *Схід*. - 2012. - № 2 (116). - С. 164-172.
26. Berthelot M. Les Origines de l'Alchimie / M. Berthelot. - Paris, 1885. - 445 p.
27. Hopkins A. J. A defence of Egyptian Alchemy / A. J. Hopkins // *Isis*. - 1938. - Vol. 28. - P. 424 - 431.
28. Partington J. R. The Relationship between Chinese and Arabic Alchemy / J. R. Partington // *Nature*. - 1927. - Vol. 120. - P. 158.
29. Partington J. R. Chinese Alchemy / J. R. Partington // *Nature*. - 1931. - Vol. 128. - P. 1074-1075.
30. Davis T. Ko Hung on the Gold Medicine / Tenney L. Davis, Lu-Ch'iang Wu // *J. Chem. Educ.* - 1936. - Vol. 13. - P. 103-105.
31. Davis T. The Problem of the Origins of Alchemy / Tenney L. Davis // *The Scientific Monthly*. - 1936. - Vol. 43, No. 4/6. - P. 551-558.
32. Dubs H. The Beginnings of Alchemy / H. Dubs // *Isis*. - 1947. - Vol. 38. - P. 62-86.
33. Deshpande V. Medieval Transmission of Alchemical and Chemical Ideas between India and China / V. Deshpande // *Indian Journal of History of Science*. - 1987. - Vol. 22, No. 1. - P. 15-28.
34. Stapleton H. E. Note on the Arabic MSS. on the Asafiyah Library, Hyderabad (Deccan), India / H. E. Stapleton // *Archeion*. - 1932. - Vol. 14, No. 1. - P. 57-61.
35. Stapleton H. E. Further Notes on the Arabic Alchemical Manuscripts in the Libraries of India / H.E. Stapleton // *Isis*. - 1936. - Vol. 26. - P. 127-131.
36. Sikdar J. C. Jaina Alchemy / J. C. Sikdar // *Indian Journal of History of Science*. - 1980. - Vol. 15, No. 1. - P. 6-17.
37. Davis T. The Problem of the Origins of Alchemy / Tenney L. Davis // *The Scientific Monthly*. - 1936. - Vol. 43, No. 4/6. - P. 551-558.
38. Partington J. R. Albertus Magnus on Alchemy / J. R. Partington // *Ambix*. - 1937. - Vol. 1, No. 1. - P. 3-20.
39. Holmyard E. J. Alchemy in Medieval Islam / E. J. Holmyard // *Endeavour*. - 1955. - Vol. 14. - P. 117-125.
40. Каримов У. И. Неизвестное сочинение Ар-Рази «Книга тайны тайн» / У. И. Каримов. - Ташкент : Изд. АН Узб. ССР, 1957. - 192 с.
41. Gebri, Regis Arabum Philosophi Perspicacissimi Summa Perfectionis Magisterii in sua natura // *Bibliotheca Chemica Curiosa* / [ed. J. Manget]. - Geneva, 1702. - Т. 1. - P. 519-557.
42. Titley A. F. The Macrocosm and the Microcosm in Mediaeval Alchemy / A. F. Titley // *Ambix*. - 1937. - Vol.1, No.1. - P. 67-69.
43. Родигін К. М. Алхімічний вимір філософії Григорія Сковороди / К. М. Родигін // *Дні науки філософського факультету - 2012: Міжн. наук. конф. [матеріали доповідей та виступів] / редкол.: А. Є. Конверський [та ін.]*. - К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2012. - Ч. 2. - С. 69.
44. Sherwood Taylor F. The Origins of Greek Alchemy / F. Sherwood Taylor // *Ambix*. - 1937. - Vol. 1, No. 1. - P. 44-45.
45. Пономарев Л. И. Под знаком кванта / Л. И. Пономарев. - М. : Наука, 1989. - С. 164-165.
46. Платон. Менон / Платон; [пер. с древнегреч. С. А. Ошерова] // *Соч. в 4-х тт. / Платон; [ред. А. Ф. Лосев]*. - М. : Мысль, 1990. - Т. 1. - С. 588-596.
47. Чосер Дж. Оповідь Слуги каноніка / Джеффри Чосер; [пер. К. Родигіна] // *Отражения: Выпуск 5. Первые опыты художественного перевода* / [отв. ред. и сост. О. В. Матвиенко]. - Донецк : ДонУ, 2012. - С. 5-23.
48. Майринк Г. Голем / [пер. Д.Л. Выгодского] // *Голем. Вальпургиева ночь* / Г. Майринк. - М.: Прометей, 1989. - 334 с.
49. Юнг К. Г. Духовная проблема современного человека // *Сознание и бессознательное* / К. Г. Юнг; [пер. с англ. А. А. Алексеева]. - СПб. : Университетская книга, 1997. - С. 482-483.
50. Родигін К. Гносеологічний аспект феномена алхімії в рефлексії Джеффри Чосера / К. Родигін // *Донецкий вестник Научного товариства ім. Шевченка*. - Т. 30. - Донецьк : Східний видавничий дім, 2010. - С. 271-273.
51. Sherwood Taylor F. The Visions of Zosimos / F. Sherwood Taylor // *Ambix*. - 1937. - Vol. 1, No. 1. - P. 88-92.
52. Морозов В. Н. Теория трех начал в алхимии: научная революция или былая традиция? / В. Н. Морозов // *Научная и техническая рациональность. Возможности диалога*. - СПб. : Санкт-Петербургское философское общество, 2009. - С. 57-59.
53. Абу Бакр Ар-Рази. Духовная медицина / Абу Бакр Ар-Рази; [пер. с араб. Т. Мардонова]. - Душанбе : Ирфон, 1990. - 88 с.
54. Родигін К. М. Соціокультурні суперечності феномена алхімії в рефлексії Джеффри Чосера / К. М. Родигін // *Вісник Донецького національного університету. Серія Б. Гуманітарні науки*. - 2011. - № 2. - С. 245-256.
55. Karpenko V. Alchemistische Munzen und Medaillen / V. Karpenko // *Anzeiger des Germanischen Nationalmuseums*. - Nurenberg, 2001. - S. 53.
56. Kauffman G. August Strindberg, Goldmaker / G. Kauffman // *Gold Bulletin*. - 1988. - Vol. 21, No. 2. - P. 69-75.
57. Семушкин А. В. Литературный корпус греко-египетского философского синкретизма / А. В. Семушкин // *Человек как философская проблема: Восток - Запад*. - М. : Изд-во УДН, 1991. - С. 90-106.
58. Морозов В. Н. Numerus и Quantitas Николая Кузанского: от неопифагорейства к «парацельсианскому повороту» / В. Н. Морозов, С. Н. Никаноров // *Coincidentia oppositorum: от Николая Кузанского к Николаю Бердяеву*. - СПб. : Алетейя, 2010. - С. 362-375.
59. Св. Августин. Сповідь / Св. Августин; [пер. з лат. Ю. Мушака]. - Львів : Свічачо, 2008. - С. 255.
60. Юнг К. Г. Различие между восточным и западным мышлением // *Сознание и бессознательное* / К. Г. Юнг; [пер. с англ. А. А. Алексеева]. - СПб. : Университетская книга, 1997. - С. 500-522.
61. Рабинович В. Л. Созерцательный опыт Оксфордской школы и герметическая традиция / В. Л. Рабинович // *Вопр. философии*. - 1977. - № 7. - С. 137-147.
62. Дрэпер Дж. История умственного развития Европы / Дж. Дрэпер; [пер. М. В. Лучицкой]. - К. - Харьков : Южнорусское книгоиздательство, 1896. - 634 с.
63. Хейзинга Й. Осень средневековья / Й. Хейзинга; [пер. Д. В. Сильвестрова]. - М. : Наука, 1988. - С. 5.
64. Соловьев Ю. И. Химия на перекрестке наук: Исторический процесс развития взаимодействия естественнонаучных знаний / Ю. И. Соловьев, В. И. Курашов. - М. : Наука, 1989. - С. 3.
65. Crosland M.P. Historical Studies in the Language of Chemistry / M. P. Crosland. - Cambridge, Massachusetts: Harvard Univ. Press, 1962. - P. 45.
66. Бокль Г. Т. Что такое история как опытная наука? / Г. Т. Бокль // *История средних веков* / [сост. М. М. Стасюлевич]. - СПб. : Полигон, М. : АСТ, 1999. - С. 32.
67. Донцов Д. Підстави нашої політики / Д. Донцов. - Відень, 1921. - С. 20.

K. Rodygin, M. Rodygin

THE PHENOMENON OF ALCHEMY IN THE TEMPORAL, SPATIAL AND MENTAL DIMENSIONS OF THE OLD WORLD

The paper deals with the phenomenon of alchemy in the temporal, spatial and mental dimensions of the Old World. The comparative analysis of the typical features of alchemy reveals the essential unity of this phenomenon in the West and the East. The authors consider the polycentric model of the origin of alchemy to be probable. Alchemy in all the variety of manifestations is focused on obtaining an unlimited resource - material, temporal, creative etc. The specifics of the manifestations of alchemy are caused by difference between the deep collective settings - introverted position of the East and extraverted position of the West. In the Western alchemy, the collision between the external orientation of ideas and the mystico-esoteric nature of tradition causes the breakthrough of "hermetic sealing" of the phenomenon.

Key words: alchemy, Old World, temporal, spatial and mental dimensions, cultural diffusion, East, West.

© К. Родигін, М. Родигін
Надійшла до редакції 12.06.2012

РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ: АГАПОВ В. Л. ШАХТАРСЬКІ КОЛЕКТИВИ В УМОВАХ КРИЗИ 1976 - 1991 рр. : [МОНОГРАФІЯ] / В. Л. АГАПОВ. - ДОНЕЦЬК : СВІТ КНИГИ, 2012. - 663 с.

Період другої половини 70 - 80-х рр. ХХ ст. був знаменний тим, що саме в ці роки формувалися передумови відродження й був започаткований небачений в історії українського суспільства страйковий рух. Аналіз причин входження шахтарів у конфлікт із власником (державою), вивчення розвитку цього конфлікту, отримання уроків із протистояння й боротьби 1989 -1991 рр. викликають особливий інтерес.

У рецензованій монографії на основі сучасних методологічних поглядів розглянуто процес формування передумов потужного соціального конфлікту, який відбувся в липні 1989 р., та вивчено перехід конфлікту із латентного стану у відкриту фазу, його розвиток, зміну політики держави та спрямованості історичного процесу під впливом боротьби гірників.

Сучасна історіографія з питань формування передумов створення Української державності поповнилась нещодавно фундаментальним дослідженням донецького історика, кандидата історичних наук, доцента, зав. кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Донецького інституту залізничного транспорту Володимира Агапова "Шахтарські колективи в умовах кризи 1976 - 1991 рр.". Автором проведено копійку роботу з пошуку джерел, наукового аналізу та узагальнення науково-фактичного матеріалу; зроблено ґрунтовний історичний огляд; з'ясовано особливості партійно-державної політики щодо вугільної галузі та її ефективності, визначено чинники, які впливали на її коливання; простежено процес формування передумов (виробничих, со-

ціальних, морально-психологічних, економічних, політичних) відродження шахтарського руху, обґрунтованість вимоги соціальної справедливості як головного лейтмотиву боротьби гірників у 1989 р; висвітлено боротьбу гірників за екологічну безпеку Донбасу та еволюцію шахтарського руху, його реальні досягнення; показано вплив страйкових дій гірників на виробничі й соціальні відносини, на еволюцію органів шахтного самоврядування; вивчено вплив шахтарського руху на суспільно-політичну ситуацію в СРСР і УРСР, трансформацію внутрішньої політики держави під впливом боротьби шахтарів; розглянуто процес налагодження й розвитку співпраці між шахтарським і національно-демократичним рухами, її форми та результативність.

Розглядаючи стан шахтарських колективів у 1976 - першій половині 1989 рр., автор показує особливості партійно-державного управління вугільною галуззю, кількісні та якісні зміни в колективах, зміни в організації, змісті та умовах праці, поглиблення конфліктності в соціально-виробничих відносинах, весняні страйки 1989 р. Він доводить, що після відновлення в 1965 р. діяльності Мінвуглепрому УРСР галузь не виокремилася в підсистему промислового комплексу республіки. Вона перебувала в союзній власності. Мінвуглепром УРСР був створений "як виняток" і мав права промислового об'єднання.

Авральний режим, у якому функціонувала галузь, постійне недофінансування, психологічний пресинг з боку апарата ЦК КПРС і МВП СРСР унеможлилювали раціональне ведення шахтної справи. Упровадження елементів ринкової економіки (1987 р.) посилювало проблеми матеріально-технічного